

KOMT DAT ZIEN!

Het Hilversumse Kermisoproer van 1899

door Fons Kok

Al eerder is in boeken over de Hilversumse geschiedenis aandacht besteed aan het kermisoproer, in een enkel kort hoofdstuk ter illustratie van de armoede en politieke omstandigheden. Geen van die publicaties geeft echter het complete verhaal weer. Ook in dit artikel zal men dat complete verhaal niet aantreffen. Dat hoop ik in een zelfstandige publicatie in 1999, wanneer het honderd jaar geleden is dat dit oproer zich afspeelde, voor het voetlicht te brengen. In dit artikel worden voornamelijk de toentertijd betrokkenen aan het woord gelaten. Geen nieuwe feiten komen aan het licht maar wel nieuwe gezichtspunten als de getuigen in hun verklaringen hun werkelijkheid van toen weergeven. Deze zijn te vinden in de archieven in de vorm van raadsverslagen, brieven, petities, krantenverslagen, processen-verbaal, vergunningen en dergelijke. Dit artikel bevat slechts een selectie hieruit. Toevalligerwijs is de Hilversumse kermis nu opnieuw in de problemen. Honderd jaar geleden wilden overheid en notabelen de kermis afschaffen vanuit hun paternalistische zorg voor het 'lagere' volk. Tegenwoordig is het vooral de stadsontwikkeling die een kermis in de weg staat.

Sommige verhalen gaan een eigen leven leiden, los van de ware toedracht. Zoals het verhaal over een huzaar die op zijn paard café De Waag aan de Groest inreed waar hij mensen had zien binnen vluchten. Dit gebeurde op dinsdagavond 22 augustus 1899 en is een bizar detail uit het overigens tragische kermisoproer. De Waag was toen veel kleiner dan nu en heette 'tapperij Luymen'. De huzaar zal diep hebben moeten bukken om binnen te komen. Hij kon niet of nauwelijks manoeuvreren. Hoe kon hij een schot in het plafond afvuren? Hoe kon hij zijn karabijn gebruiken zonder ingrijpen van de opeengepakte omstanders? Misschien moeten we maar niet te veel geloof hechten aan dit kroegverhaal. Het incident wordt niet genoemd in officiële documenten, noch in krantenverslagen. Die archiefstukken bieden echter wel een gedetailleerd beeld van de plaatselijke

verhoudingen. De kroegverhalen wegen niet op tegen dit welsprekende, en geloofwaardiger, dossier Kermisoproer dat zich bevindt in het gemeentearchief.*

Katknuppelen

Een kermis was er altijd al voor vertier, vermaak, lering, tering en nering. Je kon er terecht voor bezigheidsspelletjes, dans, kijkattracties en ezeltjes voor de kleintjes. Er werd uitgedaagd en bedrogen. Men wilde zich verbazen en een beetje gruwen. Lange tijd was het niet ongebruikelijk dat er dieren- en mensenleed bij te pas kwam. Zo kwam het 'katknuppelen' in de vorige eeuw nog wel voor op de Hilversumse kermis, zoals overal in Nederland, al bestonden er regionale varianten. De oorspronkelijke spelbenodigdheden bestonden uit een houten ton, opgehangen aan een

Wat moeten we ons nu bij zo'n kermis rond de eeuwwisseling voorstellen? Ook daarover geeft het gemeentearchief uitsluitsel omdat daarin de vergunningverlening aan de standhouders te vinden is. Na 1899 mochten zich geen goochelaars, liedjeszangers en andere kunstenaars op de kermis vertonen maar er bleef nog genoeg over, zo waren er bijvoorbeeld in 1902 de volgende attracties:

<i>gallanteriekramen</i>	<i>panorama</i>
<i>draaimolen</i>	<i>theater</i>
<i>photographietent</i>	<i>glasblazer</i>
<i>koekkramen</i>	<i>suikerkraam</i>
<i>oliebollenkramen</i>	<i>nougatkraam</i>
<i>panopticum</i>	<i>danssalon</i>
<i>palingkramen</i>	<i>zuurkraam</i>
<i>slagmachine</i>	<i>de Nationale Geheelont-</i>
<i>poftertjeskramen</i>	<i>houders Bond</i>
<i>stoomcarroussel</i>	<i>koffiewagens</i>
<i>hippodrome</i>	<i>levende dieren</i>
<i>bioscope</i>	<i>schiëttent</i>
<i>rad van avontuur</i>	<i>vischvermaak</i>
<i>luchtschommel</i>	<i>werptent</i>
<i>gebakkramen</i>	<i>loterijtent</i>

Veel snoepen en veel onschuldig vermaak dus, het gemeentebestuur zal vooral de aanwezigheid van de Geheelonthoudersbond geruststellend hebben gevonden.

De **BURGEMEESTER** van **HILVERSUM**;

Gezien Art. 13 der verordening omtrent het toezicht op de Tapperijen en andere openbare plaatsen, waar gelagen worden gezet en de Logementen voor deze gemeente en art. 186 der Gemeentewet;

BEVEELT

dat de tapperijen in deze gemeente heden des avonds ten **6 uur** gesloten moeten zijn.

Onder de benaming van tapperijen worden verstaan alle openbare plaatsen alwaar wijn, bier, sterke dranken of likeuren worden verkocht of geschonken.

Onder benaming van logementen, alle plaatsen waarin aan personen, niet tot de huishouding behorende, tegen betaling nachtverblijf wordt versterkt.

Op de plaatsen alwaar de tapperij tegelijk met het logement wordt gehouden, zijn de bepalingen omtrent beide van toepassing.

Door tappers worden verstaan, zij die de tapperij, door logementhouders, zij die het logement houden.

HILVERSUM . 22 Aug. 1899.

De Burgemeester van Hilversum,

J. C. GÜLCHER.

Het aanplakbiljet waarin sluiting van alle café's om 6 uur werd bevolen: een zeer impopulaire maatregel die olie op het vuur gooide.

touw, waarin een kat werd opgesloten. De spelers sloegen om beurten met hun knuppels tegen de ton. Degene die het eerst de ton aan barrels sloeg had gewonnen. Of de kat er was geweest of 'm was gesmeerd deed er niet veel toe. Kermisactiviteiten als paling- en ganstrekken raakten verder omstreden. Met de voortgaande beschaving dacht de burgerij het haar plicht om de mindere stand in haar vertier te beperken. Te Amsterdam brak in juli 1886 het Palingoproer uit. Zou touwtrekken met een ijzersterk kronkelende paling verboden moeten worden? De stemgerechtigden vonden van wel en verwierpen dit traditioneel-Jordanese vermaak. Een felle volksopstand en een meedogenloze repressie van het buurtverzet waren het gevolg. Aan het Palingoproer kleefde voor een buitenstaander een barbaarse geur, hoezeer de volkswoede ook voortkwam uit verontwaardiging over onrecht en armoede.

Een en ander bleef in de provincies niet onopgemerkt. Los van dit soort tumultueuze incidenten hadden de vroede vaders al eerder begrepen dat je het volk moet opvoeden als je het wilt beugelen. In steeds meer gemeenteraden gingen stemmen op dat de kermis geen pas meer gaf. Vooral de combinatie kermis en de dan rijk vloeiende drank werd beschouwd als een ernstige inbreuk op de openbare orde. Volgens sommige critici werd er zelfs door onschuldige attracties als 'de vrouw met drie tietes' geappelleerd aan de lagere driften van de mens en waren dus laakbaar. De doorsnee-burger wist dat de kermis drie gezichten had: de middag voor de kinderen, de gezellige avond voor de ouderen en de soms riskante late avond als er vechtpartijen uitbraken of de zaken nog erger uit de hand liepen.

Raadslid Peet waarschuwt tegen een verbod

Een mogelijk verbod op de kermis bleef het bestuur bezighouden. Op 8 december 1898 deed het college van burgemeester en wethouders een voorstel aan de raad: *Volgens onze zienswijze is het zeergewenscht de kermis af te schaffen; wij dringen ten zeerste bij U aan hiertoe te besluiten. Reeds meermalen is gewezen op het maatschappelijk en zedelijk belang onzer medeburgers, eischende de opheffing van iedere aanleiding tot storing der openbare zedelijkheid. Wanneer Uw vergadering verlof verleent of althans de gelegenheid*

aanbiedt of instandhoudt tot het plegen van grove uitspattingen, gepaard met overmatig gebruik en misbruik van sterke drank, werkt U ons inziens mede tot bevordering van maatschappelijke ellende en armoede en wordt daardoor de taak van het Burgerlijk Armbestuur en andere instellingen van weldadigheid verzaamd & de bedoelingen in art. 135 der Gemeenteraad neergelegd, miskend en vrijdeld. De kermis geeft aanleiding tot misbaar en ergernis voor velen en is het voorwendsel onder schoonschijnende vormen tot losbandigheid en eene verleiding voor de zwakken tot uitspatting. Voor de flinken werkman is er ander 'gepast' vermaak. Enkele fabrikanten gaan met hunne werklieden een uitstapje doen en werken alzoo in de goede richting mede. Wij stellen U daarom voor tot afschaffing der kermis te besluiten.

Uit het raadsverslag van 17 december 1898 kunnen we opmaken hoe de bestuurders tegen de kermis aankeken en ook voor welk dilemma zij zich gesteld zagen. Raadslid Peet verwoordde dit het duidelijkst. (Een raadslid vertegenwoordigde destijds geen politieke partij maar bewaakte op persoonlijke titel de dorpsbelangen.) Peet zei dat hij alle negatieve aspecten van de kermis inzag. Persoonlijk vond hij het volksvermaak ook een slechte zaak.

Van deze zijde bezien, zou ik tot de opheffing besluiten, zelfs als zou daardoor het aesthetisch genot opgeofferd worden, waarvan L.S. in den Gooi- en Eemlander gewaagde, want om dit te waardeeren moet men eene mate van kunstzin hebben die men nauwelijks bij 2% onzer inwoners zal aantreffen....In onzen tijd nu het gesprek en veel meer nog het geschrijf over arbeid en kapitaal zoo sterk op den voorgrond treedt nu men mag verwachten dat na de behandeling der legerwet in de wetgevende lichamen zachtjes aan het sociaal democratisch vraagstuk ernstig zal besproken worden, waardoor het al spoedig de brulante kwestie zal zijn, nu zou hij het onvoorzichtig achten besluiten te nemen die geweldig schijnen in te grijpen in de zgn regten der bevolking van den tweeden rang. Blijkbaar wilde men het opkomend socialisme niet in de kaart spelen door het 'gemene' volk een privilege te ontnemen.

De raad besloot het voorstel aan te houden en er een volgende vergadering nogmaals over te beraadslagen. Dit gaf allerlei maatschappelijke

groeperingen gelegenheid zich over een verbod uit te laten en hun petitie in te dienen bij de raad.

“Dronkenschap, onzedelijkheid, geldverspilling en dies meer”

Niet allen waren het eens met een verbod: *Wel-edel Achtbaren Heeren! Ondergetekenden, allen neringdoende en belanghebbenden bij het behoud der kermis te Hilversum, geven met verschuldigden eerbied te kennen dat zij vernomen hebben dat het plan bestaat tot afschaffing der kermis. Dat zij bij eventuele afschaffing der kermis veel nadeel in hunne zaken zullen ondervinden, geven wij Uwe Achtbaren Heren in overweging de kermis te behouden. De neringdoenden welke belang hebben bij de kermis zijn velen hoog aangeslagen in de verschillende belastingen waarin de kermis een vergoeding geeft. Anderen echter, zoals de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk aan de Torenlaan, lieten zich heel anders uit over de kermis: Aanleiding toch als de kermis geeft tot godsdienst- en zedenkwetsende taal, tot dronkenschap, onzedelijkheid, geldverspilling en dies meer; waarvan de gevolgen niet zelden ook het*

geluk van huisgezinnen verwoesten, acht mij het voortbestaan van de kermis niet alleen met zijne, maar met alle weldenkende overtuiging in strijd, en een bron van jammer voor de gemeente.

Tijdens de vergadering van 27 december daaropvolgend bleek ook de raad verdeeld te zijn. Het al genoemde raadslid Peet was tegen: *Om over te gaan tot zoo ingrijpenden maatregel als het opheffen van dit jaarlijksch volksfeest, waarop het volk recht meent te hebben – en welk recht het zich naar hij vreest, niet zonder verzet zal laten ontnemen – moeten z.i. twee voorwaarden worden vervuld: 1e moet daartoe een sterke aandrang komen; 2e moet het algemeen belang den maatregel vorderen. Ofschoon persoonlijk geen voorstander van de kermis, vat hij zijne taak als raadslid zoo op, dat hij moet bevorderen het bewaren van den vrede en het eerbiedigen van een ieders recht, zoodat hij niet mag medewerken tot afschaffing der kermis tegen de wil des volks.* Raadslid Banga was echter voorstander van een verbod: *De ingenomenheid met de kermis is slechts een volkswaan, waaraan een einde moet worden gemaakt. Het geldelijk voordeel voor de gemeentekas en voor particulieren (in-*

De politie kon de opstandige bevolking niet aan en moest worden bijgestaan door eerst de schutterij en later zelfs door het leger (coll. SAGV).

gezetenen) is zoo luttel, dat daarvoor de kermis niet behoeft te behouden. Wel dient een gepaste en gewilde vergoeding voor het gemis der kermis worden gegeven. Bijvoorbeeld Koninginnedagfeest. De voorzitter, burgemeester Gülcher, benadrukte: Het meer ontwikkelde deel des volks behoort het minder ontwikkelde te leiden. Als Hoofd der gemeente wenscht spreker niet minder dan iemand anders behoud van den vrede, maar niet een die slechts het gevolg is van een dood niets doen; hij is overtuigd, dat ook bij den voorgestelden maatregel de trouwe burgerzin der ingezetenen den vrede zal weten te bewaren. Blijkbaar schatte de burgemeester het gevaar van volkswoede heel wat kleiner in dan het raadslid Peet. Het voorstel werd uiteindelijk aangenomen met 10 stemmen vóór en 4 tegen.

Amok in het Susannapark

Op maandag 21 augustus 1899, de dag dat anders de kermis zou zijn begonnen, was het onrustig in het dorp. 's Avonds maakten groepen rebelse jongeren en aangeschoten ouderen amok in het dorp. Vanaf de Groest trokken ze via Kerkstraat, Schoutenstraat en Kerkbrink richting Susannapark, waar de villa van de burgemeester stond, onder het scanderen van *Wij willen kermis!* Het Susannapark was toen een nieuwe bouwlocatie voor villa's onderaan de Vaartweg en de huidige Schuttersweg. Bij de fonkelnieuwe burgemeestersvilla werden de gietijzeren tuinmeubels door de ramen gesmeten. Langs de route sneuvelden bijna alle winkelruiten.

We laten nu eerst burgemeester Gülcher zijn verhaal doen over de gebeurtenissen op die maandag. Het is een verslag achteraf, waarin hij zich verantwoordde tegenover de Commissaris der Koningin. Ten aanzien van zijn verantwoordelijkheid voor de ongeregelheden en de genomen maatregelen schreef hij met een bij voorbaat verontschuldigende ondertoon: hij had zijn best gedaan. Tegenwoordig zou men hem contact met de bevolking verwijten, toen was de door hem getoonde afstand en het gebrek aan inzicht in de belevingswereld van de bevolking heel normaal.

Het verslag van de burgemeester

Het was te verwachten, dat zich op dien dag eenige onvrede lucht zou geven, doch ik had geene

Burgemeester J.C. Gülcher die zijn voorstel tot afschaffing van de kermis beloofd zag met een volksoproer (foto uit Gedenkboek Hilversum).

reden op ernstigen ongeregelheden voorbereid te zijn; niemand uit mijne ambtelijke omgeving gaf blijk die te voorzien. (...) Te allen overvloede seinde ik in den voormiddag naar Nijmegen om zes bereiden marechaussee's doch mij werd bericht, dat aan mijn verzoek niet kon worden voldaan. Tot des avonds circa 9 uur verliep den Maandag als gewoonlijk. Op dat uur presideerde ik ten raadhuize een vergadering van 't Burgerlijk Armbestuur en werd buiten gejoel vernomen naar 't scheen van jeugdige personen. Daarom hechtte ik daaraan geen gewicht, ook geen der Arm.meesters, allen sinds tal van jaren ingezetenen.

Na de vergadering ging de burgemeester naar huis. Dat was 15 minuten lopen. In de buurt van zijn huis komend hoorde hij getier. *Mijn hoofd stond niet naar gevaar. Ik koos een omweg.* Bij zijn huis aangekomen zag hij dat de ruiten waren ingegooid. De daders waren al door vier agenten

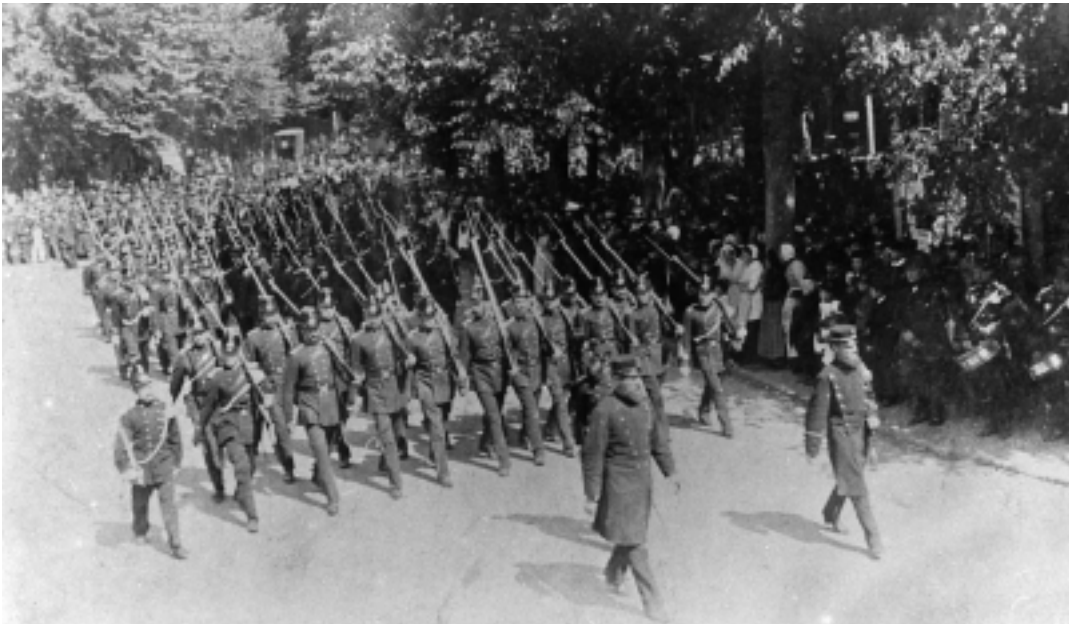
verdreven en ontkomen. Al tijdens de middag-schafschaf had hij volk van de nabij zijnde stoomwe-verij (het Rode Dorp!) zien rondhangen bij zijn huis, alsof ze kwamen kijken of er 'iets' gaande zou zijn. Vandaar dat hij toen al surveillance had laten instellen. *Ik dacht dat de baldadige ontevreden hun wrok hadden gekoeld, maar 10.30 belde de commissaris dat grote troepen kwaadwillenden in de bebouwde kom van het dorp ruiten verbrijzelden en straatlantaarns vernielden.* Het handjevol politieagenten, aangevuld met drie rijksveldwachters kon weinig uitrichten.

De burgemeester ging naar het raadhuis waar hij krijgsberaad hield met de kapitein, tevens commandant van de schutterij, en de commissaris van politie. Daarop riep hij de schutterij bijeen. Door de grote menigte die zich op de been bevond en het late uur, ging het samenroepen der schutterij zeer moeilijk. *Slechts 24 onderofficieren en militairen, benevens 4 officieren verschenen op 't appel.* De commandant van de schutterij, Veenendaal, werd per open koets naar het raadhuis gebracht. Ondanks de boete die stond op het niet verschijnen op enig appèl achtte een groot aantal schutters het wijzer om thuis te blijven om het gezin te beschermen, uit angst voor het geweld of omdat ze niet tegen

hun mede-dorpelingen willen optreden, uit solidariteit of om voortaan niet met de nek te worden aangekeken. De schutterij kon weinig uitrichten tegen de woedende, met stenen gooierende menigte. Toen het uiteindelijk iets rustiger werd, vooral omdat het volk moe-gejouwd was, riep de burgemeester des nachts om vier uur de hulp in van de militairen die in Naarden waren gelegerd. Om acht uur 's ochtends verscheen 64 man infanterie, aangevuld met 50 ordonnansen onder bevel van luitenant Dillinger en diens rechterhand Fabius.

De proclamatie tegen samenscholing

Dinsdag 22 augustus verscheen een plakkaat op de gemeentelijke publicatieborden waarin een verbod op samenscholing werd afgekondigd. Bovendien moesten de tapperijen 's avonds om zes uur sluiten. Aan de commissaris van politie stuurde de burgemeester de volgende missive: *Ik verzoek u door bemiddeling der politie-agenten of van de militairen, aan elke lokaliteit waar gelagen worden getapt een exemplaar te doen afgeven.* Die avond barstte het oproer pas goed los. Hier een fragment uit de getuigenis van luitenant Fabius, heet van de naald, vanuit de dorpskom: *In de buurt van het snijpunt van Groest en Kerkstraat*

De schutterij die hier bij een andere gelegenheid zo heldhaftig marcheerde, liet het op maandag 21 augustus 1899 enigszins afweten (coll. Goois Museum).

De BURGEMEESTER van HILVERSUM,

Gezien art. 187 der Wet van den 29 Juni 1851,
(Staatsblad No. 85);

BESLUIT:

Art. 1.

Alle deelneming aan samenscholingen of volksoploopen op de openbare straat is verboden. Samenschooling wordt geacht te bestaan, wanneer meer dan drie personen bij elkander of op korten afstand van elkander blijven staan of die in troepen van meer dan drie personen bij elkander doortrekken en niet op de vordering der politie of der militaire macht onmiddellijk uiteengaan.

Art. 2.

Onder de uitdrukking straat of openbare straat worden in dit besluit verstaan alle straten, vaarten, trottoirs, voetpaden, passages, stegen, pleinen, wandelplaatsen, bruggen, open plaatsen of sloppen binnen de gemeente, die, al of niet voor den publieken dienst bestemd, voor ieder toegankelijk zijn.

Afgekondigd te Hilversum, den 22 Augustus 1899.

De Burgemeester voornoemd,

J. C. GÜLCHER.

Het Wetboek van Strafrecht luidt:

Art. 186. Hij die opzettelijk bij gelegenheid van een volksooploop zich niet onmiddellijk verwijdert na het derde door of van wege het bevoegd gezag gegeven bevel, wordt, als schuldig aan deelneming aan samenschooling, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste zeshonderd gulden.

Art. 443. Hij die een algemeen voorschrift van politie, krachtens de gemeentewet in buitengewone omstandigheden door den burgemeester of den commissaris der Koningin in de provincie uitgevaardigd en afgekondigd, overtreedt, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste zes dagen of geldboete van ten hoogste vijf en twintig gulden.

De Burgemeester,

J. C. GÜLCHER.

Het verbod op samenschooling dat op dinsdag 22 augustus werd uitgevaardigd.

Het kruispunt Groest-Kerkstraat rond de eeuwwisseling. Deze plek werd algemeen "de Allemansbrug" genoemd omdat er na werktijd altijd wel groepjes mannen of jongens rondhingen. Het is dus niet verwonderlijk dat dit ontmoetingspunt een belangrijke rol speelde in het kermisoproer. Foto: coll. Siewers.

werd schieten gezien en gehoord in de Spoorstraat, zoodat ik, niet wetende in welke richting en door wie geschoten werd, langs de linkerzijde der huizen gedekt, vooruitgerukt. Op het genoemde snijpunt was juist gevochten door een 7.tal agenten van politie tegen eene groote menigte, de ijzeren platen der goten waren opengebrosen. Ik heb daarop front gemaakt naar het brandspuithuis op het noordpunt van de Groest. Blijkbaar waren de zijstraten en enkele sloppen van de Groest door de kwaadwilligen bezet.

Ondanks de proclamatie van den Burgemeester, dat vereenigingen van méér dan 3 personen verboden waren, kwamen van uit die zijstraten en sloppen voortdurend sterke groepen te voorschijn, die, van de tamelijke duisternis gebruikmakende, langs de kanten der huizen trachtten op te dringen naar mijn troep. Herhaalde bevelen mijnerzijds, en van mijne ondergeschikten, om halt te houden en terug te keeren, werden niet opgevolgd. Herhaaldelijk werd op mijn troep met stee-

nen geworpen, enkele mijner soldaten werden daardoor geraakt. Achter mijn rug werd geschoten, door wien was mij onbekend. Mijn indruk van de omstandigheden voor zoover ik die van mijne standplaats kon nagaan, was dat krachtig, opzettelijk verzet tegen het gezag aanwezig was. Op de cavalerie was tweemaal gevraagd. De Burgemeester had de militaire macht opgedragen de proclamatie omtrent de samenscholingen krachtig te handhaven. Toen men het steenenwerpen en het naar mijne standplaats toesluipen niet eindigde, heb ik de vereischte sommatie gedaan, de lantaarn naast mij was bijna geheel uitgegoot. Na die sommatie bleef de toestand dezelfde, zelfs werd met verschillende uitdrukkingen te kennen gegeven, dat men zich aan het schieten niet zou storen.

Het volk riep zelfs: Hop, hop, hop, hop, hop, hop, hop, hop, hang die dikke luitenant op. Maar dat schreef Fabius niet in het proces-verbaal. Minstens 2 maal heb ik toen nog met mijn driemaal

Luitenant A.N.J. Fabius, onder wiens leiding de militairen uit Naarden gewapenderhand het oproer neersloegen (coll. Stadsarchief Naarden).

herhaalde sommatie getracht de kwaadwilligen te bewegen te gehoorzamen. Tenslotte heb ik het nodig geacht, krachtiger op te treden en heb ik enkele manschappen laten schieten. Dat schieten maakte niet den minsten indruk op de kwaadwilligen, de toestand veranderde niet. Totaal zijn 25 patronen verschoten. Eén man is door dat vuur neergestort, naderhand bleek deze in het been getroffen te zijn en heb ik om hulp tot vervoer gevraagd, welke verleend is.

De slachtoffers

Gemeentelijk geneesheer Peters presenteerde op 28 augustus, een week na het oproer, zijn medische bevindingen ten aanzien van de dode en

een tiental gewonden. Een van die laatsten was de heer Prins. *De eerste hulp werd verleend door Dr. Niemeijer. Den 23ste Augustus werd patiënt in de RC Ziekenverpleging opgenomen, waar zich 's avonds en den volgende morgen een vrij hooge koorts openbaarde. Te constateren valt een kleine kogelopening even buiten den punt van den linkerheupbeenkom, een grootere aan de achterbuitenzijde van de dij. Het is niet uit te maken of beide openingen samenhangen en door één schot veroorzaakt zijn. Waarschijnlijk is de laatste opening een schampschot of veroorzaakt door een kogel, die van de straat is opgesprongen. Deze wond is geïnfecteerd, in de diepte werden vezeltjes van de kleren gevonden. De koorts is aan deze infectie toe te schrijven. Zo is er over elke gewonde een verslag van een arts beschikbaar. In het politierapport staat over deze Prins te lezen: Teunis Prins, geboren te Laren, 5 mei 1882, van beroep schilder, wonende te Hilversum, Naarderstraat 148, verklaart: dat hij in den avond omstreeks 8 uur uit nieuwsgierigheid ging kijken op de Groest en ter hoogte van café Sijhuis werd teruggejaagd; dat hij de gang naast Kroon inliep en toen van achteren een schot in het dijbeen kreeg, waarop hij in elkander zakte; dat hij geen spiritualiën had gebruikt. Bij de politie alhier staat hij gunstig bekend, is ongehuwd, heeft geen vonnissen tot zijn last, is volgens zijn moeder zeer oppassend, onthouder van sterken drank en draagt zijn werkgeld getrouw af aan zijn ouders bij wie hij inwoont.*

De dode die bij dit oproer viel, was mogelijk een omstander die niets met het vechten te maken had gehad. Volgens Fabius had hij pas na twintig waarschuwingen laten vuren, en dan nog eerst op het wegdek vóór de oproermakers. Het dodelijk slachtoffer had geen gehoor geven aan de herhaalde waarschuwingen. Volgens *De Gooi- en Eemlander* was het slachtoffer een jongeman van onberispelijk gedrag, die niet lang geleden had gediend bij de huzaren. De onderzoekende arts noteerde het volgende: *F.W. van Eyckelenborg, overleden 22/8 JL ten gevolge van een geschoten wond. Aan de buitenzijde van linker-, [en] rechterbovenarm is een kleine kogelwond te constateren. De kogel is blijkbaar aan den eenen kant ingedrongen, is door de borstkas gedrongen en heeft daarop den anderen arm doorboord. Beide wondjes zien er nagenoeg hetzelfde uit, zodat niet met zekerheid is uit te maken welk wondje als punt van*

1899

Heden den *17^{den} Augustus* 1899 Achtthonderd
negen en negentig, zijn voor ons ondergeteekende, Ambtenaar van den burgerlijken stand der gemeente

HILVERSUM, verschenen:

Dirk Florent van Eyckelenborg
van beroep *koopman* oud *duertwintig*
jaren, wonende *te Utrecht dans*
preedster van de na te noemen overledene, en

Willems van Dekker
van beroep *ambtenaar* oud *veertig* jaren,
wonende *aan de Groest* van de overledene, welke ons hebben
verklaard, dat op den *17^{den} Augustus*
des *avonds* ten *negens* ure, *in het huis staande*

in den ouderdom van *duertwintig* jaren en *veertien* maanden
is overleden

Wilhelmus Johannes van Eyckelenborg
van beroep *smid* geboren *te Amsterdam*
en wonende *te Utrecht, op de Heuvel van van Wilhelms*
Johannes van Eyckelenborg van Kamp, schied en
Gardian van de Hoogen Duer, loop, unen en
St. Willems

En hebben wij hiervan opgemaakt deze akte, welke na voorlezing door ons *aan beiden*
partijen is overgemaakt *in de aanwezigheid der doorkalende*
ca. uitzondering wordt opgevoerd als volgt *verklard*
D. J. v. Eyckelenborg De Ambtenaar voornoemd,
W. Dekker

Overlijdensakte van Wilhelmus Johannes (dus niet: F.W., zoals de arts in zijn rapport schreef) van Eyckelenborg. Hij was 23 jaar en negen maanden oud en van beroep smid, wonende te Utrecht. Hij overleed op 22 augustus 1899 's avonds om 9 uur "op de Groest". De aangifte werd gedaan door zijn tweelingbroer Dirk Florent. Coll. SAGV, overlijdensregister Hilversum 1899.

intreden en welk als punt van uittreden van den kogel moet worden beschouwd. (...) Dit schot moet den getroffen spoedig gedood hebben.

Het vervolg

De rust keerde onder het militair gezag snel weer en de volgende dagen deden zich geen onregelmatigheden meer voor. Op 2 september meldde De Gooi- en Eemlander dat het Koninginnefeest (ter ere van de verjaardag van Wilhelmina) was overgeslagen. Zo kort na het oproer zou het geen pas hebben gegeven. Scholen organiseerden wel iets voor de kinderen en er was een enkel concert. Er werd veel gevlagd in het dorp. De krant sprak

de hoop uit dat het met de onrust gedaan is. De redactie verwachtte ook dat de gedupeerde neringdoenden enige vergoeding voor de geleden schade zouden krijgen.

Tijdens de raadsvergadering van 5 september 1899 dienden enkele raadsleden een voorstel in bij burgemeester en wethouders: ...De Gemeente Raad van Hilversum, diep betreurende dat de houding van een deel der ingezetenen het noodig heeft gemaakt, dat de Burgemeester (...) de Militaire macht heeft moeten inroepen, welke hulp voor enkelen betreurenswaardige gevolgen gehad heeft. De raad betuigde dank aan allen die hadden meegewerkt om orde en rust zo spoedig

mogelijk te herstellen en hulp aan de gewonden te verlenen. Verder nodigde de raad het college uit met *bekwamen spoed die maatregelen te nemen, die voor den vervolge de rust en orde, welke in onze gemeente vooral zo nauw verband houden met de welvaart, verzekeren*. De raad werd op haar wenken bediend. Tijdens de behandeling van het voorstel presenteerden burgemeester Gülcher en commissaris Van Dijk een reorganisatieplan voor de gemeentepolitie. Er zou een scheiding komen in de werkzaamheden van justitiële en straatpolitie. Deze laatste zou onder toezicht van een speciaal daartoe aangestelde inspecteur komen, *onverminderd natuurlijk de bevoegdheden van de Commissaris*.

Op zaterdag negen september berichtte de correspondent-buitenland in *De Gooi- en Eemlander* dat Hilversum wereldberoemd was geworden door het oproer. In de Amerikaanse *Louisville Times* stond namelijk een bericht over 'ons' oproer onder de kop *Martial Law in Holland town*.

Nu kan men zeggen dat de autoriteiten destijds een grote inschattingsfout hebben gemaakt. Ze hoorden wel vage berichten over gemok, maar achtten een echt oproer ondenkbaar. Als ze beter hadden geluisterd naar enkele goedwillende adviseurs zoals raadslid Peet was het in Hilversum niet zover gekomen. Achteraf zijn de signalen pas begrepen. Het moet gezegd dat burgemeester en wethouders eensgezind waren in de uiteindelijke evaluatie van de hele kwestie. Sinds het najaar van 1899 bezonnen zij zich en kwamen tot de conclusie dat het verbod een verkeerd besluit was. Ook kwam er in december van dat jaar een door een grote groep inwoners ondertekend verzoekschrift binnen om de kermis gewoon weer door te laten gaan omdat: *de betreuenswaardige ongeregelheden in augustus laatstleden ten duidelijkste aantonen hoezeer het volk te Hilversum gesteld is op het vieren der jaarlijksche kermis. Dat het bestuur als vertegenwoordigende het volk, met dezen duidelijkten, op zoo jammerlijke wijze gebleken volkswil dient rekening te houden. Dat de kermis te Hilversum volstrekt niet immoreel genoemd kan worden. Dat zij weinig gevaar oplevert voor wanordelijkheden en dronkenschap; gelijk blijkt uit het feit dat er bij de laatste kermis in 1898 in 't geheel geen, in het jaar daarvóór slechts één proces-verbaal werd opgemaakt*.

Maar de gemeenteraad, met het ene been in de

— *Een vlugge correspondent*. Wij hebben onder de oogen gehad een exemplaar van *The Louisville Times*, een blad, uitkomende te Louisville, Kentucky, Vereenigde Staten van Noord-Amerika, met het volgende bericht:

Martial Law

Declared in a Holland Town.

General state of unrest makes the situation serious.

Amsterdam, Aug. 22. Martial law has been proclaimed at Hilversum, fifteen miles from here. Troops to-day are occupying the town.

A mob yesterday evening, indignant at the suppression of a local fair, overpowered the police, destroyed property and attacked the burgomaster's house. On account of the general feeling of unrest the disturbances are regarded as serious.

Hetgeen vertaald luidt:

»Oorlogswet (lees staat van beleg) afgekondigd in eene Hollandsche stad.

Algemeene staat van onrust maakt den toestand ernstig.

Amsterdam, 22 Aug. Oorlogswet (staat van beleg) afgekondigd te Hilversum, vijftien mijlen van hier. Soldaten bezetten heden de stad.

Eene volksmenigte, ontevreden over de afschaffing van een plaatselijk feest, overmande de politie, vernielde eigendommen en belegerde het huis van den burgemeester. Met betrekking tot den algemeenen toestand van onrust worden deze onlusten als ernstig beschouwd.

Daargelaten het overdrevene van deze mededeeling, verdient toch de spoed, waarmede dit bericht naar Louisville is overgebracht, een woord van lof voor den correspondent van het betrokken blad. Maandag 21 Aug. toch hadden de betreuenswaardige ongeregelheden plaats en Dinsdagmorgen 22 Aug. om 8 uur kwamen hier de eerste militairen. Bovengenoemd bericht nu kwam voor in de editie van 4 uur namiddag van Dinsdag 22 Augustus.

Het artikeltje in de *Gooi- en Eemlander* van 9 september 1899 waaruit blijkt dat Hilversum internationale 'faam' verkreeg door het oproer. Van een staat van oorlog was geen sprake maar wel gold een zogenaamde noodverordening.

oude tijd en het andere in de nieuwe, had nog een klein jaar nodig om het recht op kermis te erkennen. Eindelijk, op 7 augustus 1900, stemde de raad met 9 stemmen voor en 5 tegen in met de heropening van de kermis. Het besluit werd op 22 augustus

Op 8 september 1900, 'n jaar na het oproer, deed commissaris van politie Van Dijk verslag van de gang van zaken op de kermis die inmiddels weer, onder voorwaarden, was toegelaten: *Weinig manspersonen werden opgemerkt die, hoezeer niet in kennelijken staat van dronkenschap, toch blijkbaar sterken drank hadden gebruikt en onder den invloed daarvan verkeerden. Vrouwen en kinderen zijn in dien toestand niet aangetroffen. Vrouwen of meisjes zijn, voor zoover den politie bekend, op oneerbare wijze niet aangegrepen of aangerand, evenmin zag men daartoe wèl pogingen doen. De politie hoorde geen aanstotelijke liederen zingen. Geen vechterij vond plaats. Het verkeer ging ordelijk en liep men elkander niet opzettelijk tegen het lijf. De stemming onder het publiek was zeer opgeruimd. Daaronder bevonden zich zeer velen van meer goeuden stand, net publiek. Op het sluitingsuur was de houding van tappers in het algemeen geheel in het belang van ordebetoon. De orde werd door het politiepersoneel alzo met succes gehandhaafd.*

Kortom: *de jaarmarkt van maandag den 3 tot en met vrijdag den 7 dezer [is] evenals in de jaren 1893 -94 -95 -96 -97 en 1898, zonder stoornis afgeloopen.*

Dit zo lezende vraagt men zich af waarom het verbod op de kermis en alle daaruit voortkomende ellende eigenlijk nodig is geweest.

door de Provinciale Staten van Holland bekrachtigd. Er zou maar een beperkt aantal straatmuzikanten mogen optreden en goochelaars, liedjeszangers en andere kunstmakers waren niet welkom. Ook zouden er militairen in de buurt geleerd moeten zijn en commissaris Van Dijk moest zorgen voor extra politieposten in het dorp.

Onderzoek van het kermisdossier brengt op zichzelf niets nieuws aan het licht. Wel komt uit de getuigenverklaringen, de krantenberichten en de processen-verbaal een indringend beeld van Hilversum aan het begin van een nieuwe eeuw naar voren. Al genoot burgemeester Gülcher onder het gemene volk niet die belangrijke status van 'natuurlijk gezag', er was geen reden om op te stappen zoals de burgemeester van Groningen onlangs na de Oosterparkrellen. Daar was de sociaal-politieke cultuur destijds ook niet naar, al gaapte er een grote kloof tussen het werkvolk en het gemeentebestuur. Commissaris Van Dijk stond veel dichterbij de bevolking van het dorp. Na het amok van 21 augustus vroegen burgers hem te gaan bemiddelen bij de burgemeester. Tevergeefs, want de militairen waren al besteld. De overheid vertrouwde op de afdoende werking van machtsvertoon.

Dat de komst van de militairen zou worden opgevat als een provocatie kon men zich niet voorstellen en voelde men zich daar ook niet verantwoordelijk voor. In de ogen van burgemeester en wethouders waren de amokmakers begonnen met provoceren. Dat het kermisverbod de eerste provocatie was, kon men zich eveneens niet voorstellen. L. van Beusekom schreef zelfs nog in 1924 in het *Gedenboek Hilversum 1424-1924* een stukje waaruit blijkt dat hij de provocatie die van een kermisverbod uitging ook toen nog niet kon inzien: *Het is er heftig toegegaan, doch even plotseling als het oproer was uitgebroken, even gauw was men de toestand meester. Thans vraagt men zich in gemoede af hoe het mogelijk is, dat een vrij gemoedelijke bevolking over zulk een nietigheid, over zulk een onbelangrijke aanlegenschap, die toch op veel eenvoudiger wijze was op te lossen geweest, zooals ook later bleek, zóó uit den band kon springen, zoo laf en onzedelijk zich kon gedragen, was dit nu een opflikkering van den ouden 'Gooischen volksaard'? Werden hier hun rechten aangetast?*

Hoe zat het nu met die huzaar te paard in café De Waag? In geen enkel stuk wordt het voorval genoemd. Dat geldt voor meer mondelinge overleveringen betreffende het oproer. Nergens ook wordt melding gemaakt van vrouwen die in hun opgehouden schorten en rokken stenen aandragen voor de mannen. De opera-heroïek is in het dorp een eigen leven gaan leiden. Die huzaar is wel of niet binnengewees, maar dat is niet relevant bij een mooi kroegverhaal.

Noot

* Streekarchief Gooi en Vechtstreek, secretarie-archief gemeente Hilversum 1851-1939, dossier 1.824.511.2 Najaarsmarkt (kermis), I.

Fons Kok, Hilversum, 1952. Studeerde sociaal-culturele pedagogiek en was enige jaren werkzaam in de jeugdhulpverlening. Is ook sinds jaren dichter en schilder. Publiceerde o.a. in De Revisor en De Nieuwe Dichtkunst van de Jaren Tachtig. Stelde poezie-klankbeelden samen voor VPRO-radio. Exposities in Hilversum, Eemnes en Amsterdam.